

Statue rehabilitering til Scavenius

Arne Hardis er politisk redaktør på Weekendavisen, hvor denne artikel blev bragt 31/10-2003.

Få danske politikere er så udskældte, forhadte og foragtede som Erik Scavenius. Udenrigsministeren under to verdenskrige, hvis livsværk sluttede lidet heroisk den 29. august 1943, da han som øverste ansvarlige for samarbejdspolitikken med besættelsesmagten omsider måtte give op og afvente Tysklands nederlag, modstandsbevægelsens politiske sejr og eftertidens hårde, hårde dom.

Derfor er det i mere end én forstand en historisk bog, der udkommer i næste uge, når fjerdebindet af storværket Dansk Udenrigspolitik Historie ser dagens lys med historikeren Bo Lidegaard som forfatter. For Bo Lidegaard giver den udskældte mand et bemærkelsesværdig godt eftermæle. I Lidegaards fremstilling er Scavenius ikke bare ikke så slem endda; den arrogante diplomat og ministers omdiskuterede arbejde for Danmarks overlevelse under to verdenskrige vurderes samlet set som positiv og nationalt hæderlig, idet Lidegaard undervejs ikke lægger skjul på de misgreb og indbyggede modsætninger, som tilpasningspolitikken også rummede.

Det er naturligvis en interessant faglig vurdering - i det seksbinds værk, der tegner til at blive opslagsværket om dansk udenrigspolitik - ikke mindst i lyset af, at andre jo på det seneste har ytret sig markant om den rette dosering af samarbejde og modstand, og dermed om Scavenius. På 60-årsdagen for 29. august 1943 fastslog således statsminister Anders Fogh Rasmussen til alles overraskelse, at selv bedømt på datidens præmisser var den danske aktive tilpasningspolitik under krigen »naiv«, »stærkt forkastelig« og udtryk for et »politisk og moralsk svigt«.

Lidegaard er ikke enig: »Det lader sig ikke sagligt bestride, at den mod Tyskland 'velvillige' neutralitetspolitik under Første Verdenskrig og samarbejdspolitikken under besættelsen opnåede resultater, som ud fra ethvert kriterium, også moralske og etiske, må betegnes som gode, uanset de menneskelige, moralske og materielle omkostninger, der også er en del af billedet.«

Med udgangspunkt i den vellykkede danske jødeaktion i 1943 anfører Lidegaard endvidere »den udfordring for almindelig vanetænkning«, at samarbejdspolitikken er det eneste eksempel på en strategi under Anden Verdenskrig, der tvang det nazistiske regime ind i en politisk logik, der brød holocausts dynamik. Når det lykkedes at redde næsten alle de danske jøder, skyldes det ifølge Lidegaard blandt andet, at Werner Best satte hensynet til samarbejdspolitikken overlevelse (på embedsmandsniveau, men alligevel) over en effektiv udryddelse af de danske jøder efter recepten i det øvrige Europa.

Historie Netmagasinet
www.historie-nu.dk

Historie-nu.dk er et gratis historie magasin, der sætter nutiden i perspektiv, giver baggrunden og skaber diskussionerne.

Når statsministeren i forbindelse med 29. august-jubilæet talte om, at man trods dårlige odds må være parat til at træffe upopulære og farlige beslutninger for at forsvare demokrati, frihed og menneskerettigheder, så er det Lidegaards overordnede pointe, at det var præcis, hvad Scavenius gjorde. Traf upopulære beslutninger for det danske demokratis skyld trods dårlige odds.

Lidt mere end pikant er rollefordelingen i den debat; Bo Lidegaard er i dag chef for Udenrigsministeriets Mellemøst- og Latinamerikakontor, så det er en embedsmand i Foghs egen regering, der leverer et voldsomt fagligt korrektiv til sin statsminister. Lidegaards »svar« er dog, skal det retfærdigvis noteres, faldet før Foghs udtalelser; han havde orlov fra ministeriet, mens han skrev Overleveren, som værket hedder, og havde afleveret sit manuskript til forlaget inden da. Men uenigheden mellem forskeren Lidegaard og statsminister Fogh er jo lige dyb for det.

DET er sølle 31 år af Danmarks

tusindårige historie - som tiden fra EF-afstemningen til i dag, eksempelvis - der vurderes i Lidegaards bog. Men tidsrummet, der behandles i »Overleveren«, er uhørt dramatisk, indhegnet af de to verdenskrige som det er. Dermed bliver en af det næsten 700 sider store værks hovedpersoner helt automatisk Erik Scavenius, udenrigsministeren fra 1913 til 1920 og igen under de endnu sværere år fra 1940 til 1943 - det sidste lille år tillige med titel af statsminister.

Lidegaards syn på årene 1914-45 er, at de tre faser - krig, mellemkrigstid og krig igen - i virkeligheden udgjorde en sammenhængende periode med dybest set identiske problemer for Danmark, uanset om krig eller fred rådede.

De identiske, kontinuerlige problemer var, at Danmark lå i tysk interesseområde og ikke var til at forsvare militært, uanset hvilke rustningsbudgetter der måtte være politisk flertal for. Og med den politiske komplikation - for ikke at sige umulighed - at hvis der havde kunnet skaffes flertal for en mærkbar oprustning, måtte opgaven blive den håbløse at overbevise tyskerne om, at våbnene ikke skulle bruges mod syd, men mod vest, mens befolkningens hele hævnthør og frygt naturligvis var rettet mod arvefjenden Tyskland.

På den måde bliver de fem besættelsesår i Lidegaards fremstilling til en komprimeret udgave af de problemer og dilemmaer, Danmark også stod i før 9. april. Den politik, Stauning og Scavenius førte under besættelsen, blev da også en indtil fiktionen grænsende fortsættelse af den munch'ske udenrigspolitik, som var styrende for Danmark i hele perioden: tyskvenlig neutralitet, ikke-krigsdeltagelse samt den opfattelse, at civilsamfundet og det demokratiske system var det egentlige, inderste forsvarsværk mod de ydre fjender.

Tro mod denne opfattelse var samarbejdspolitikernes - Erik Scavenius' - ambition under verdenskrig nummer to at få fastslået, at Danmark ikke i nogen forstand var, havde været eller skulle i krig med Tyskland. Danmark insisterede på at opleve og insisterede på at bevare, hvad man kaldte en fredsbesættelse, som man naturligvis behørigt protesterede imod, men med danske myndigheder intakte, danske dommere i dommersæderne, dansk politi i gaderne, dansk forvaltning af censuren og højtidelige forhandlinger med besættterne gennem det tyske udenrigsministerium, som det sig hør og bør for selvstændige lande.

Tilsvarende forsvarede Scavenius en mere og mere fiktiv, men så afgjort tyskvenlig neutralitetspolitik, som nok var slået af beundring og begejstring over de store tyske sejre, men med nød og næppe kunne nøjes med politisk at lade sig indrullere i antikomintern-pagten.

Endelig var samarbejdspolitikken ifølge Bo Lidegaard én lang bestræbelse på at beskytte og holde det demokrati og civilsamfund intakt, som skulle bære Danmark frelst gennem krigen. Det inderste forsvarsværk. Og den bestræbelse er den centrale for Lidegaards moralske frifindelse af Scavenius. Det er den, der gør Scavenius til en - ikke helteskikkelse, for der er jo noget inderligt uheroisk over det hele forløb - men en politiker, som afgjort består den nationale prøve:

»Han var uden national sentimentalitet, men arbejdede bevidst gennem sin politik på at finde det balancepunkt, hvor den danske tilpasning i en given situation gik netop så langt, at det tyske pres for yderligere tilpasninger blev tåleligt, og Danmark dermed kunne bevare maksimal national suverænitet. I den forstand var også Scavenius' program nationalt - blot mente han, at Danmarks eneste overlevelsesmulighed bestod i vidtgående hensyn til nabolandet.«

Det er således det demokratiske Danmarks historie, Lidegaard skriver, og i den Danmarkshistorie placeres Scavenius entydigt på det godes hold trods sit anstrengte forhold til de parlamentarikere, han ikke mente havde fattet nødvendighedens lov.

Der er en afgrund mellem denne vurdering og den mere gængse, som også statsministeren suger næring fra, at samarbejdspolitikkerne (og især Scavenius) spekulerede vel rigeligt i en tysk sejr og frivilligt gik deres ærinde, mens de til sidst lod de små fisk undgælde for deres egne gerninger. Denne klassiske magt(haver)kritik går ifølge Lidegaard fejl af den afgørende pointe, at samarbejdspolitikkerne ikke bare kæmpede for en abstrakt (ond) magt, men for den legitime magt i et parlamentarisk demokrati på et tidspunkt, hvor den legitime magt var truet udefra af de tyske besættelsesstyrker og den nazistiske ideologi og indefra af kommunistiske aktivister, der begyndte at nedbryde det socialdemokratiske monopol på fagbevægelsen.

OG dermed er allerede antydnet en

logisk følge af Bo Lidegaards tolkning af Scavenius' værk. Eftersom Scavenius i Lidegaards optik først og sidst forsvarede det demokratiske Danmark, falder naturligvis hjemlige nazister, østfrontsoldater, medløbere, opportuniste og kollaboratører uden for det gode selskab, fordi de placerede sig på den forkerte side af den afgørende kridtstreg - forsvaret for demokratiet.

Men det gør jo så også den kommunistiske del af modstandsbevægelsen. Falder uden for det gode, moralsk acceptable selskab. »Overleveren« - en titel, der naturligvis ikke går på Scavenius, men på det lille udsatte land, han satte sig for at frelse gennem stormagternes opgør - er bemærkelsesværdigt kritisk over for kommunisternes sidste tilbageværende glorie. Deres indsats i modstandsbevægelsen. Eller rettere: Over for deres oprindelige sigte med modstandsarbejdet, som de - takket være Frode Jacobsen - måtte opgive, efterhånden som modstandsbevægelsen i 1943-44 blev bredere og fik større indslag af socialdemokratiske og borgerlige kræfter. Kommunisterne måtte opgive deres egentlige ideer af hensyn til enheden i modstandsbevægelsen, men deres mål var og forblev, skriver Bo Lidegaard, ikke demokratets redning, men en glidende magtovertagelse »med henblik på indførelsen af et 'folkedemokrati', bedre kendt som proletariats diktatur, altså et projekt, der ligesom nazismen havde ophævelsen af det parlamentariske demokrati som endemål.« Bo Lidegaard placerer da også - vist i lighed med mange skuffede kommunister efter befrielsen - DKP på taberholdet, så snart freden var en realitet:

Den indenrigspolitiske brudflade i sommeren 1945 gik ikke så meget mellem modstandsbevægelsen og de gamle politikere som mellem »de gamle

politikere og det nationalt-parlamentarisk sindede flertal af modstandsbevægelsen på den ene side og på den anden de antiparlamentariske modstandskræfter, stærkest organiseret blandt kommunisterne og Dansk Samling.« Det var, noterer Lidegaard, samarbejdspolitikens sidste og største triumf, at modstandsbevægelsen tilsluttede sig demokratiet og overlod den faktiske kontrol med befrielsesregeringen til de gamle politikere.

LIDEGAARDS oprejsning til Eric Scavenius

betyder ikke, at han erklærer samarbejdspolitikken for fejlfri. Og slet ikke, at han underkender den afgørende betydning af, at der efterhånden voksede en modstandsbevægelse frem herhjemme, at søfolk gik i allieret krigstjeneste, og at der lød frie danske stemmer ude i verden fra den egen-sindige USA-diplomat Henrik Kaufmann og den konservative Christmas Møller.

Overleverens budskab er, at bidraget fra begge de under besættelsen modsatrettede og hinanden inderligt bekæmpende parter - modstandsfolk og samarbejdspolitikere - var nødvendigt for Danmarks skyld. Samarbejdspolitikken fra dag ét og modstanden for alvor fra det øjeblik, da der var ud-sigt til, at Tyskland var på vej til at tabe. En kaotisk arbejdsdeling mellem politikere, der skulle holde sammen på den demokratiske nation, og modstandsfolk, der skulle redde nationens ære og selvrespekt.

Undervejs diskuterer Lidegaard også de etiske dilemmaer, politikerne stod overfor. Hvor langt skulle samarbejdspolitikere (og embedsmændene) gå i deres bestræbelser på at forhindre det, der var værre?

Mest hjerteskrærende var situationen i de dramatiske efterårsdage 1943, da departementschefstyret og departementscheferne, uden fantasi til at forestille sig en civil redningsaktion af 7.000 jøder over Øresund, arbejdede på en dansk internering af de danske jøder for at skåne dem fra deportering og udslettelse i de tyske udryddelseslejre. Var denne model blevet til virkelighed, kunne den have udviklet sig til en katastrofe.

Redningsaktionen udviklede sig på den måde til en demonstration af, at samarbejdspolitikken havde været en succes. Havde der i befolkningen været nogen nævneværdig villighed til at hjælpe tyskerne med udskillelsen af jøderne, ville det have været det totale sammenbrud for de indre demokratiske og humanistiske bastioner, som det munch'ske forsvarssystem byggede på. Redningen af jøderne viste, at forsvarsværkerne holdt, anfører Lidegaard.

HELLER ikke Scavenius selv fremstår lydefri i Lidegaards fremstilling. Hvad gavn havde Danmark eksempelvis af den fidele 8. juli-erklæring - den, der var slået med forbavselse og beundring for de tyske sejre - som indledte Scavenius' indsats som udenrigsminister under besættelsen, når den udløste voldsom harme i befolkningen, men ikke gav Danmark nogen ekstra kredit i Berlin?

Scavenius kritiseres også for aldrig helt at fatte nødvendigheden af modstandsbevægelsens bidrag til Danmarks ære, ligesom han var blind for den atlantiske dimension, der måtte føre til en revision af det ensidige danske udenrigspolitiske fokus på Tyskland, i hvert fald fra det øjeblik USA trådte ind i verdenskrigen.

Men for Lidegaard er det en nok så afgørende pointe, at der skete en kraftig parlamentarisering af udenrigspolitikken under besættelsen. Scavenius gjorde det, der var opbakning til i Rigsdagen. Eller som der i hvert fald ikke var opbakning til ikke at gøre, når Scavenius igen og igen tilbød at gå, hvis ikke politikerne rettede ind. Der var parlamentarisk rygdækning for Scavenius' forvaltning af tilpasningspolitikken - han var ikke minister på trods af, men i kraft af Rigsdagen.

Når det gik hans eftermæle så skidt, skriver Lidegaard, skyldtes det, at poli-

tikerne mente at måtte yde nogle sonofre til folkestemningen. Gunnar Larsen var en af dem, der blev ofret, Peter Knutzen en anden, Erik Scavenius en tredje. Som Lidegaard afslutningsvis skriver om Scavenius:
»Sådan så Scavenius det også selv, og han døde i 1962 forbitret og skuffet over, at det land, han mente to gange at have frelst, i befrielsens øjeblik vendte ham ryggen og aldrig siden gjorde sig den umage at se sig selv i spejlet og ærligt se det billede af Erik Scavenius i øjnene, det dér ville møde.«